

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра теорії і методики фізичного виховання і спорту

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другого магістерського рівня

ВПЛИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НА ЗМАГАЛЬНУ
ДІЯЛЬНІСТЬ ШАХІСТІВ

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальність 017 «Фізична культура і спорт»

Освітня програма «Фізична культура і спорт»

Шифр _____

Виконав студент ФКСм-22-1 група _____ Олекснадр КОБЛЕНЄВ
Підпис Ініціали, прізвище

Керівник д.п.н., професор _____ Юрій ДУТЧАК
Науковий ступінь, звання Підпис Ініціали, прізвище

Нормоконтролер к.н.ф.в.с, доцент _____ Олександр АНТОНЮК
Підпис Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри теорії і методики

фізичного виховання і спорту

_____ Олександр СОЛТИК
підпис Ініціали, прізвище

Дата _____ 27.12.2023 р.

АНОТАЦІЯ

Кобленев О. О. вплив інтелектуальних здібностей на змагальну діяльність шахістів – Кваліфікаційна робота магістра зі спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» за освітньо-професійною програмою «Фізична культура і спорт». Хмельницький національний університет. – Хмельницький, 2023.

Сучасними тенденціями швидкого розвитку шахів у світі так і в Україні загалом, як однієї з найвищих форм розумової і інтелектуальної діяльності та завдяки популяризації шахових онлайн сервісів, медіа продуктів та комп'ютерного програмного забезпечення – все більша кількість дітей самостійно і за допомогою батьків вирішують поринути у цю найскладнішу, високоінтелектуальну сферу діяльності.

Мета роботи – встановити сутність та поняття інтелектуальних здібностей і їх зв'язок з успішною змагальною діяльністю шахістів.

Об'єкт дослідження – позашкільний навчальний заклад спортивного профілю.

Предмет дослідження – рівень інтелектуальних здібностей юних шахістів різних вікових груп.

Методи дослідження: аналіз професійних літературних джерел та спеціалізованих веб-сайтів мережі «Інтернет»; метод математичної статистики, анкетування, методика тестування Векслера

Наукова новизна. Запропоновано авторське дослідження інтелектуальних здібностей юних шахістів різних вікових груп (від 6 до 16 років) методикою тестування Векслера, за допомогою якої ми визначили рівень інтелектуальних здібностей опитуваних дітей, де вони в подальшому продемонстрували прогрес турнірних результатів та зріст особистого рейтингу шахіста на прикладі місцевих змагань високого рівня. Подальшого розвитку набули фактори і елементи впливу інтелектуальних здібностей на успішну змагальну діяльність юних шахістів.

Практичне значення. Вивчено можливості провести наочне дослідження по встановленню рівня інтелектуальних здібностей та під час інтелектуального заходу у закладах фізичної культури і спорту.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані тренерсько-викладацьким складом ДЮСШ №3, а також у системі закладів середньої освіти з метою покращення рівня розумових здібностей дітей та їх результатів у процесі здобуття середньої освіти.

Результати. З швидкою популяризацією шахів, як високоінтелектуальної діяльності постає питання максимально – швидкого розвитку рівня гри юних шахістів в інтересах самих дітей, їх батьків та родичів. У цьому плані застарілі методики тренування можуть призвести до втрати ентузіазму і бажання дітей займатися шахами, тому є практичний сенс в розробці і застосуванні нових методик підвищення рівня змагальної діяльності та гри в цілому у юних шахістів, щоб в подальшому вони могли досягати позитивних для себе результатів.

Встановлено, що використання методики тестування Векслера в ДЮСШ призведе до:

- Підвищення рівня комунікації між тренером та підопічними;
- Створення позитивної атмосфери на тренуваннях, так як методика передбачає різного виду активності («лабіринти» , кубики Коса, тощо);
- Визначення основних компонентів успішної змагальної діяльності шахістів;
- Підвищення рівня турнірних результатів протягом довготривалого періоду часу;
- Структурування тренувального процесу у відповідності з результатами опитуваних методикою Векслера, тобто розподілення шахістів з однаковим рівнем гри по підгрупам;
- Розширенню тренерської практики за допомогою використання ширших методик і підходів для досягнення кращих результатів юних шахістів в процесі змагальної діяльності

Методика тестування Векслера в ДЮСШ дозволить вирішити проблеми, пов'язані з налагодженням оперативної комунікації між дітьми та тренерами, отриманням оперативних даних, та сприятиме підвищенню престижу і рейтингу діяльності позашкільних навчальних закладів спортивного профілю серед конкурентів, що позитивно вплине на ефективність їхньої діяльності.

Ключові слова: інтелектуальні здібності, змагальна діяльність, методика Векслера, рейтинг шахіста, тренувальний процес, ДЮСШ, методики тренування

ANNOTATION

Koblenev O. O. Influence of Intellectual Abilities on the Competitive Activity of Chess Players – Master's Thesis in the Specialty 017 "Physical Culture and Sports" in the Educational and Professional Program "Physical Culture and Sports". Khmelnytskyi National University. – Khmelnytskyi, 2023.

Due to the current trends in the rapid development of chess in the world and in Ukraine as a whole, as one of the highest forms of mental and intellectual activity, and thanks to the popularization of online chess services, media products and computer software, an increasing number of children decide to plunge into this most complex, highly intellectual field of activity on their own and with the help of their parents.

The purpose of the work is to establish the essence and concept of intellectual abilities and their connection with the successful competitive activity of chess players.

The object of the research is an out-of-school sports educational institution.

The subject of the research is the level of intellectual abilities of young chess players of different age groups.

Research methods: analysis of professional literary sources and specialized websites of the Internet; method of mathematical statistics, questionnaires, Wechsler testing method

Originality. The author's study of the intellectual abilities of young chess players of different age groups (from 6 to 16 years old) using the Wechsler testing method is proposed, with the help of which we determined the level of intellectual abilities of the interviewed children, where they further demonstrated the progress of

tournament results and the growth of the chess player's personal rating on the example of local high-level competitions. Factors and elements of the influence of intellectual abilities on successful competitive activities of young chess players.

Practical knowledge. The possibilities of conducting a visual study to establish the level of intellectual abilities and during an intellectual event in institutions of physical culture and sports are studied.

The main provisions and conclusions of the study can be used by the coaching and teaching staff of CYSS No. 3, as well as in the system of secondary education institutions in order to improve the level of mental abilities of children and their results in the process of obtaining secondary education.

Results. With the rapid popularization of chess as a highly intellectual activity, the question arises of the rapid development of the level of play of young chess players in the interests of the children themselves, their parents and relatives. In this regard, outdated training methods can lead to a loss of enthusiasm and desire for children to play chess, so it makes practical sense to develop and apply new methods to increase the level of competitive activity and the game in general among young chess players. so that in the future they can achieve positive results for themselves.

It has been established that the use of the Wechsler testing method in CYSS will lead to:

- Increasing the level of communication between the coach and the mentees;
- Creating a positive atmosphere in training, as the technique involves various types of activity ("labyrinths", Kos cubes, etc.);
- Determination of the main components of successful competitive activity of chess players;
- Improving the level of tournament results over a long period of time;
- Structuring the training process in accordance with the results of the respondents using the Wechsler method, i.e. the distribution of chess players with the same level of play into subgroups;

- Expansion of coaching practice through the use of broader methods and approaches to achieve better results for young chess players in the process of competitive activity

The method of testing Wechsler in the Youth Sports School will solve the problems associated with the establishment of operational communication between children and coaches, obtaining operational data, and will contribute to increasing the prestige and rating of out-of-school sports educational institutions among competitors, which will have a positive effect on the effectiveness of their activities.

Keywords: intellectual abilities, competitive activity, Wechsler's method, chess player's rating, training process, CYSS, training methods

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШАХІСТІВ	11
1.1. Сутність та зміст змагальної діяльності шахістів.....	11
1.2. Провідні особистісні якості успішного шахіста	16
1.3. Інтелектуальні здібності як засіб підвищення успішності шахіста	23
Висновки до першого розділу.....	
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	30
2.1. Методи дослідження.....	30
2.2. Організація дослідження.....	34
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НА ЗМАГАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ШАХІСТІВ	37
3.1. Визначення рівня інтелектуальних здібностей шахістів	37
3.2. Компоненти успішної змагальної діяльності шахістів	46
3.3. Рекомендації щодо розвитку інтелектуальних здібностей у юних шахістів	50
Висновки до третього розділу.....	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

В сучасному світі однією з критерій і характеристик людини в незалежності від статі(чоловік або жінка) для вирішення комплексних задач,відбору на висококваліфіковану роботу,створення складних алгоритмів і програм в сфері комп'ютерних технологій та і повсякденному житті – є так звана властивість людини,як інтелектуальні здібності. В даній дипломній роботі ми розглянемо взаємозв'язок інтелектуальних здібностей і успішність конкретної групи людей,які безпосередньо залежать від них,а саме їхні результати і досягнення – шахісти. Серед всієї змагальної шахової сцени найбільш активна її частина – дитячий і підлітковий сегмент,тобто діти від 6-16 років і саме в цих категоріях змалечку формуються інтелектуальні здібності ,які пізніше їм будуть допомагати по життю,навіть якщо дитина перестає займатись шахами,адже найважливіший аспект,що розвивають шахи – це прийняття правильних,своєчасних і зважених рішень,так як під час шахової партії суперники приймають ключові рішення,починаючи з першого ходу.

Науковий інтерес для дослідження становили праці, у яких розкриваються питання дослідження інтелектуальних здібностей у сфері конкурентоспроможності робочої сили (М. В. Семикіна); розвитку інтелектуально – творчих умінь учнів у початкових школах України в період з 1958 – 1991р. (Нечипоренко К. П.); розвитку інтелектуальних здібностей обдарованих особистостей крізь вікову призму та структуру особистості (О. Ю. Буров, В. В. Рибалка, М. О. Кудрявченко, Ю. М. Черняк, В. В. Русова, А. Б. Сагалкова, Н. Д. Вінник); самооцінки кваліфікованих шахістів та її вплив на результати спортивної діяльності (Н. Л. Височіна); переваги шахів для соціально-емоційного збагачення дітей шкільного віку (Ramon Aciego, Lorena Garcia, Moises Betancort).

Водночас дослідження аналіз і дослідження літературних джерел не виявив широко розповсюдження у спробах зв'язати рівень інтелектуальних

здібностей та успішну змагальну діяльність шахістів та покращення їх особистого змагального результату і рейтингу.

Мета роботи – встановити сутність та зміст інтелектуальних здібностей і їх вплив на змагальну діяльність шахістів для підвищення результативності виступів в турнірах різних видів з шахів і покращення особистого рейтингу шахістів.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати сутність та зміст змагальної діяльності шахістів, особистісні якості найкращих шахістів в світі та охарактеризувати поняття інтелектуальних здібностей, їх типи та форми вищого прояву.

2. Охарактеризувати методи дослідження інтелектуальних здібностей на практичному прикладі.

3. Визначити рівень інтелектуальних здібностей дітей, які навчаються в дитячо-юнацькій спортивній школі в секції шахів за допомогою ефективної методики дослідження, також проаналізувати компоненти успішності змагальної діяльності та внаслідок цього дати ефективні поради починаючим юним шахістам на шляху їх творчого розвитку

Об'єкт дослідження. Позашкільний навчальний заклад спортивного профілю.

Предмет дослідження. Рівень інтелектуальних здібностей юних шахістів різних вікових груп.

Методи дослідження. Аналіз професійних літературних джерел та спеціалізованих веб-сайтів мережі «Інтернет»; метод математичної статистики, анкетування, методика тестування Векслера.

Наукова новизна. Запропоновано авторське дослідження інтелектуальних здібностей юних шахістів різних вікових груп (від 6 до 16 років) методикою тестування Векслера, за допомогою якої ми визначили рівень інтелектуальних здібностей опитуваних дітей, де вони в подальшому продемонстрували прогрес турнірних результатів та зріст особистого рейтингу шахіста на прикладі місцевих змагань високого рівня. Подальшого розвитку набули фактори і

елементи впливу інтелектуальних здібностей на успішну змагальну діяльність юних шахістів.

Практичне значення. Вивчено можливості провести наочне дослідження по встановленню рівня інтелектуальних здібностей та під час інтелектуального заходу у закладах фізичної культури і спорту.

Основні положення та висновки дослідження можуть бути використані тренерсько-викладацьким складом ДЮСШ №3, а також у системі закладів середньої освіти з метою покращення рівня розумових здібностей дітей та їх результатів у процесі здобуття середньої освіти

Структура й обсяг. Кваліфікаційна робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (51 найменування) та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 59 сторінок, серед них 56 сторінка основного тексту. Кваліфікаційна робота містить 11 таблиць та 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШАХІСТІВ

1.1. Сутність та зміст змагальної діяльності шахістів

Всі шахові турніри починаючи з районних/місцевих і закінчуючи міжнародними гросмейстерськими і на першість світу проходять під егідою ФІДЕ – міжнародна шахова організація, яка базується в Швейцарії і має прями зв'язки з усіма національними федераціями і має повноваження влади в умовах проведення міжнародних шахових змагань. Організація була заснована в Парижі в 1924 році, станом на травень 2022 року ФІДЕ налічує 200 постійних членів організації і постійно розширюється.

Перший турнір, який мав вже сучасну структурну організацію був проведений в Лідсі в 1841 році однак лише в 1851 році був проведений перший міжнародний в Лондоні під час всесвітньої виставки промислових робіт всіх народів і послужив провідником і гідом для майбутніх міжнародних шахових баталій, які будуть проведені після нього. [19] [17 с.426],

Турнір був проведений за олімпійською системою змагань тобто учасник який програв у партії – покидає змагання. Вже під час самого турніру стало зрозуміло, що учасників змагань потрібно обмежити часом на конкретну партію, тому що партії без контролю часу тривали занадто довго [8 с.243], . Також на цьому фоні продемонструвались недоліки олімпійської системи(системи на виліт), так як в цілому на змагання було затрачено занадто багато часу. Отже міжнародні турніри по шахам підпорядковуються так званій книзі правил ФІДЕ-це базовий посібник для всіх змагань який складається з дев'яти розділів. [11 с.30]

Розглянемо правила міжнародних змагань під егідою ФІДЕ і формати цих змагань, які в свою чергу відображають також на національному та місцевому рівні.

1) Шаховий годинник – це годинник з двома розділеними дисплеями і тільки в одному із них може йти час в даний момент. Гравець, який починає шахову партію чорним кольором ініціює початок часу опонента, натиснувши на

спеціальну кнопку, яка переключає час суперника в активний стан на початку гри. Гравець або арбітр зустрічі в любий момент може закінчити гру в тому випадку, якщо опонент використав свій час, який є заданим по правилам проведення турніру. Також гра може бути зупинена, якщо це потрібно, тоді арбітр зустрічі зупиняє час поєдинку і після вирішення того чи іншого питання, продовжує гру з того моменту в часі, де була зроблена пауза. З часом механічні годинки змінились на електронні, які є простішими і ефективнішими у використанні.

2) **Порушення** – якщо виявлено, що стартові позиції фігур на тій чи іншій стороні дошки некоректні, партія має бути відмінена і почата заново. Якщо гравець робить неможливий хід в позиції на дошці, опонент мусить покликати арбітра змагань і проінформувати його про порушення, а саме – неможливий хід і внаслідок чого додати до часу гравця який не порушив правила 2 хвилини ігрового часу. Якщо гравець робить другий неможливий хід за партію, йому присвоюється поразка в зустрічі.

3) **Запис партії** проводиться на всіх змаганнях з довгим контролем часу на партію (від 1.30 на партію). Запис проводиться згідно алфавітної шахової розмітки, яка включає в себе латинські літери А-Н і цифри 1-8.

4) У кожного гравця є право запропонувати нічию майже в будь якій позиції. Також суперники мають можливість зафіксувати нічию самостійно, якщо позиція на дошці вважається теоретично нічийною за будь-яких обставин. У випадку якщо один із гравців на запропоновану нічию не погоджується, другий гравець має право покликати суддю змагань і у випадку відвертої переваги однієї сторони, суддя оцінивши ситуацію на дошці присвоює нічию домінуючій стороні на полі. Якщо в нічийній позиції один із гравців робить хід, який міняє розвиток на дошці і позиція вже не є теоретично нічийною, цей гравець втрачає можливість зафіксувати нічию. [32]

5) **Результати партії** на будь якому рівні змагань : 1) **Перемога** – записується одне очко в турнірну таблицю учасників змагань 2) **Нічия** – пів очка (0.5) 3) **Поразка** – нуль очок. [5]

б) Поведінка гравців під час змагань, особливо міжнародних має відповідати статуту ФІДЕ, якщо учасник змагань порушує правила поведінки під час проведення турніру, суддя змагань має право дискваліфікувати учасника турніру, що потім може призвести до дискваліфікації цього учасника ще і ФІДЕ на термін встановлений організацією. Це може бути підказки іншим учасникам змагань, використання сторонніх засобів для отримання переваги таких як комп'ютерний аналіз під час турнірної партії і інші похідні від цього випадку ситуації, непристойна поведінка під час самої партії та в приміщенні, де проходить змагання (відволікання інших учасників, і.т.д.) [12]

7) Роль арбітра на турнірі – слідкувати ,щоб всі правила шахів дотримувалися згідно з уставом ФІДЕ в інтересах змагань, але на пряму не втручатися в шахову партію. Якщо одне із шахових правил порушене, арбітр має право: 1) попередити гравця, який порушує правила 2) додати ігровий час опоненту 3) відняти ігровий час у гравця, який порушує правила 4) винести рішення про партію і присудити її як програну 5) додати або відняти очки в турнірну таблицю 6) виключити гравця, який порушує правила зі змагань 7) Попередити людей, які спостерігають за турніром і порушують правила 8) Спостерігачі не маю право користуватись мобільними девайсами в приміщенні турніру і можуть бути вигнані із зали, де проходить турнір. [9]

Розглянемо тепер турнірі формати і коротко опишемо кожний з них.

Більшість шахових турнірів проходить по трьом форматам змагань, а саме : 1) колова система 2) Швейцарська система 3) олімпійська система

Колова система характерна тим, що кожен учасник грає з іншим учасником парну кількість зустрічей. Колова система зазвичай застосовується при невеликій кількості учасників, тому що елемент вдачі набагато знижений, коли кожен гравець мусить зіграти з кожним. Рейтинг гравців час від часу розподіляє їх по їхньому рівню гри в різні групи які вже в свою чергу змагаються один з одним по коловій системі. Більшість турнірів по коловій системі розподіляє результати відповідно 1- 0.5- 0 очок , але останнім часом інколи організатори

змагань турнірів по коловій системі розподіляють очки відповідно 3 – 1 – 0 очок, тим самим стимулюючи грати активніше і на перемогу. [18 с. 404]

Якщо турнір включає в себе занадто багато учасників для колової системи, то застосовується Швейцарська система проведення турніру. Цей формат найбільш розповсюджений на аматорському та професійному рівні, гравці розведені по сітці турніру якнайдалі один від одного, тобто гравці з найбільшою кількістю очок граю між собою, а гравці з найменшою кількістю – відповідно також між собою. [22 с. 404]

Також швейцарська система передбачає ряд правил: 1) Гравці не можуть зустрітись більше ніж один раз між собою 2) Розподіл кольору проводиться рівномірно між гравцями, число партій білим і чорним кольором не повинно відрізнятись більше ніж на 1. 3) В деяких турнірах жеребкування спеціально розводить гравців з однієї федерації і також в деяких турнірах жеребкування спеціально розводить гравців по політичним причинам. Традиційно жеребкування по швейцарській системі проводилось за допомогою карточок учасників змагань, але в сучасному стані картки замінили на програмне забезпечення. Оскільки більшість партій на найвищому в рівні та і в шахах взагалі закінчується нічиєю і в наслідок чого у декількох гравців виникає ситуація рівності найбільш набраних очок, виявлення переможців змагань стає необхідним за додатковими показниками: 1) коефіцієнт Бергера 2) рейтинг 3) кількість перемог (кількість перемог чорним кольором) 4) тайбрейки, якщо вони прописані положенням змагань. [23 с. 130-131]

Олімпійська система, або як її ще інколи називають системою навиліт також час від часу застосовується у практиці міжнародних змагань, особливо на кубках світу, Європи та національні кубкові змагання. Ми вже вище зазначали, що перший міжнародний турнір з шахів пройшов за олімпійською системою. [16]

Гравці зазвичай сіються в турнірній сітці за рейтингом, щоб запобігти зустрічі найсильніших гравців в перших турах змагань. Інколи турнірна сітка ділиться на дві частини – на верхню та нижню сітки, це заради того, щоб була можливість у кожного гравця на дві спроби пройти далі по турнірній сітці, якщо

гравець програв у верхній сітці, гравець падає в нижню сітку і вже в свою чергу програючи там покидає змагання. [31]

Знову ж таки колір мусить розподілятися рівномірно по тому як розвивається турнір. Наприклад на кубку світу учасники між собою грають 2 партії кожен різним кольором по одному разу і при рівності очок грається тайбрейк. [7]

ФІДЕ передбачає турніри і для гравців з обмеженими можливостями, всі положення для таких категорій прописані в уставі ФІДЕ. Наприклад учасники, що мають обмеження зору, для них встановлюються спеціально виготовлені дошки і спеціально виготовлені фігури. [13]

Також ФІДЕ використовує результати змагань для визначення і присвоєння певного титулу, якщо учасник виконав необхідні для цього норми : кандидат в майстри спорту (КМС) , майстер спорту (МС) , майстер спорту міжнародного класу (ММ) , гросмейстер (ГМ). [20]

Розглянемо ще такий аспект як контроль часу – механізм в турнірному форматі за яким змагання можуть проходити рівномірно і закінчуватися вчасно згідно регламенту. Існує три типи контролю на шахових змаганнях : 1) бліц 2) стандарт 3) контроль з додаванням

Бліц – кожен учасник розпочинає партію з фіксованим контролем часу. Згідно з уставом ФІДЕ існує декілька категорій бліц шахів. 1) Булет (або куля) – одна або дві хвилини кожній стороні 2) Бліц – менше ніж 10 хвилин кожній стороні, інколи з додаванням (наприклад 5+3сек.) 3) Рапід (швидкі шахи) - 10 – 60 хвилин на партію 4) Армагеддон - одна зустріч, яка визначає переможця змагань (зустрічі в цілому) при рівності турнірних очок, чорним кольором достатньо зіграти в нічию, в свою чергу білі мають невелику перевагу в часі на всю партію. [10]

Стандарт – гравці при стандартному контролі часу мають закінчити певну кількість ходів за виділений час, після того як контроль часу і кількість ходів в партії досягнуто, контроль часу відновлюється до закінчення вже партії. Наприклад на 24 ходи в партії відводиться 2 години ігрового часу і при

досягненні контролю ще додається година до кінця партії, таким чином середня тривалість партії стандартного формату триває в середньому п'ять годин. [14 с.12-13]

Контроль з додаванням часу – запроваджений Боббі Фішером, коли настає черга учасника робити хід зростання часу на годиннику відбувається автоматично, наприклад якщо додавання часу 5 секунд на хід, при переключенні годинника на ту чи іншу сторону до сумарного часу учасника додається 5 секунд і акумульований час сумується до кінця партії. [15 с. 345]

Основна мета цього типу контролю запобігти відвертому затягуванню часу одної чи іншої сторони, ця звичка притаманна учасникам онлайн змагань з шахів, де гравець не може покликати суддю і вимагати нічию при виграшній позиції на дошці і малому залишку в часі. [4]

Переможці шахових турнірів, змагань, олімпіад зазвичай отримують грошові винагороди в залежності від статусу змагань, спонсорів і інших факторів. Винагорода здебільшого виділяється з призового фонду, який наповняється внесками за участь у змаганнях або спонсорами. В деяких випадках замість грошової винагороди учасники отримують цінні подарунки (книжки, сувеніри, і.т.д). [29]

1.2.Провідні особистісні якості успішного шахіста

Життя як шахи – де потрібно обережно планувати, жертвувати, тяжко працювати і неможливість покластися на вдачу для того щоб перемогти. Шахи також вчать особистість терпеливості, що високо цініться в житті, особливо при стресових і тяжких ситуаціях в житті. Давайте спочатку пов'яжемо або правильно сказати асоціюємо шахи з реальним життям і виділимо декілька пунктів зв'язку між ними, хоча їх набагато більше.

1) Розвивати переваги в тих чи інших місцях, не лімітувати себе тільки своїми природніми можливостями

2) працювати зі своїми сильними, а не слабкими сторонами, тому що якщо працювати зі слабкими в результаті отримаємо потужні слабкі сторони, що не дасть бажаного результату.

3) Світ(життя) так само як і шахи – це змагання глобального масштабу ,якщо це своєчасно не усвідомити , що ти змагаєшся хоча б з однією людиною за те саме,що бажаєш ти,тоді перемогти буде майже неможливо.

4) Вчитися у найкращих! Найшвидший спосіб покращитися – це слухати тих хто має багатий досвід в сфері діяльності.

5) Ні в якому разі не зменшувати в собі вагу креативності,як тільки сильно світ не буде змушувати людину нав'язати систему на неї,навіть найменші інновації зазвичай призводять до позитивних результатів.

6) Інколи трапляються ситуації,що будь яка дія не принесе людині бажаного результату(цугцванг) і вона повинна навчитися з даного досвіду,щоб не допускати такі ситуації в майбутньому.

7) Загрози – зазвичай , їх можна від слідкувати , якщо ретельно їх розглядати(прихований шах або напад) , тому людина має бути чесною з собою,якщо вона відчуває загрозу

8) Навіть найменш цінна частина дії(ситуації,колективу і. т. д.) , може стати найсильнішою в належних для цього умовах (перетворення пішака в будь яку фігуру)

9) Маленькі кроки , які з першого погляду нічого не роблять можуть стати шляхом до перемоги , якщо розглядати їх в довгій перспективі

10) Інколи рівність (гра на нічию) – це найкраща з можливостей,що представляється людині в даній ситуації.

Ми привели десять пунктів взаємозв'язку і асоціацій шахів з реальним життям,але їх можна нарахувати набагато більше (до 60). Спробуємо проаналізувати якості успішних шахістів як чоловіків так і жінок. Зазвичай у психології типовий успішний гравець в шахи розглядається як інтроверт,сором'язливий але високоінтелектуальний чоловік,який надає перевагу читанню книжок над іншими фізичними і соціальними активностями.

Так ця гіпотеза отримала деяку емпіричну підтримку ми до сих пір це питання ретельно не вивчили , саме які особистості якості мають успішні гравці в шахи. Декілька вчень серед гравців демонструють у них підвищену інтроверсію,так само як і високі показники нетрадиційного мислення , обережність і підозрлість ,порівнюючи з людьми які в шахи не грають. Діти,які вибирають шахи як хобі мають схильність до екстровертного типу характеру,сумлінність і відкриті до нового досвіду більше аніж діти які не грають в шахи. Отже,якщо успішні гравці були б соціально віддалені особистості ми б могли очікувати , що успішні гравці були більш інтровертами і мали менші показники по факторам соціальної взаємодії і компетенції а ніж їхні слабші колеги. Тому цей висновок можна назвати передчасним,тому що ці вчення,що ми розглянули вище - не описують точну картину особистості успішного шахового гравця. [26]

Завдяки таким твердженням можна сформулювати наступну думку – що особистості якості успішних гравців формуються на протязом всього життєвого циклу цього гравця,як шахіста,починаючи з дитинства ,закінчуючи даним моментом і часом. Тобто в першу чергу потрібно розглядати особистості якості в такому розрізі,щоб ці якості можна було б розвинути і напрацювати ,для того щоб вони стали важливим фактором в становленні успішного шахіста. Розглянемо особистості якості,які гравці в першу чергу розвивають і напрацьовують:

1) Соціальні навички – Даніель Гоулман (1995) зазначив в своїй книзі,що не тільки чистий інтелект людини,який допомагає їй бути успішною в теперішньому суспільстві,а також соціально – емоційна взаємодія між людьми

2) Контролювання емоцій і імпульсів – якщо гравець не контролює емоції він може зробити деякі ходи за ігровою дошкою занадто швидко і не усвідомити,що його позиція під загрозою.

3) Прорахованість у прийнятті шахового матеріалу – інколи в шаховій позиції краще одразу не вигравати матеріал,а дочекатись слушної для цього нагоди.

4) Ідентифікувати і виражати почуття – гравці в шахи мають можливість обговорювати почуття, які виникають під час гри, наприклад – “ я зробив помилку ”.

5) Знижувати стрес – контролювати і знижувати стрес під час партії , це дуже важливо як і в шахах так і в житті.

6) Невербальне спілкування – в шахах , успішний гравець вчить розглядати не вербальні підказки від свого опонента.

7) Вербальне спілкування – існує багато способів, якими шахи покращують вербальне спілкування також. Деякі приклади це : зробити запити, відповідати ефективно на критицизм , давати опір негативному впливу , слухати інших колег, тренерів, допомагати колегам і іншим гравцям різного рівня гри, брати участь в групах по інтересу. Коли ми виділяємо окремо шаховий гурток наприклад, тренери вказують на помилки , які роблять гравці і допомагають їм зрозуміти як не повторити їх в майбутньому , але і також як вирішувати ті проблеми , які були створені цими помилками. В багатьох випадках учні грають по двоє за одну сторону дошки , щоб краще розуміти думки один одного і тим самим перейняти цей досвід для наступних ігрових ситуацій.

8) Прийняття рішень – контролювання емоцій, виділення цілей , ідентифікація альтернативних рішень та їх наслідків , це все частини цілісності, яка називається шахи. Коли учасники грають в шахи, вони кожен хід приймають важливі рішення і вирішують проблеми ,кожен раз коли рухають ту чи іншу фігуру на дошці. Успішний гравець має контролювати свої емоції, задати короткотривалі і довготривалі цілі , щоб отримати перевагу і перемогти в зустрічі.

9) Змагальний дух – цей навик у успішного гравця розвивається з самого раннього віку. Діти вчаться змагатися зі своїми ровесниками в дружній атмосфері. Вони мають змогу розвинути навички через практику і теоретичні знання , які потім засвоюють. Вони вчаться бути ввічливими переможцями і практикувати добро – спортивні відносини через турнірні ігри і змагальний досвід гри в шахи.

10) Принцип чесності в загальному і чесної гри (fair play) – також ця якість розвивається з малечку, це дуже важлива якість особливо для дітей більш старшого віку, яка призводить до того, що діти з малечку до середнього віку виростають більш порядними і поважають принципи і засади чесної поведінки і чесної гри і почуття суперників. В додаток до цього вони ще вчаться сприяти суперника як рівного собі в незалежності від раси, гендеру і віку. Діти відкривають поетапно для себе, що будь-хто, хто грає з тобою за однією дошкою має рівні шанси на перемогу в шаховій партії. Також важливо пам'ятати, що діти вчаться грати по правилам шахів і усвідомлюють, що суперник навпроти також грає по правилам і починають розуміти, що вони такі самі і нічим не відрізняються від свого суперника і шахи це така гра, де обоє суперників мають рівні шанси на перемогу і гра не має жодного фавориту, коли супернику сідають за шахову дошку.

11) Працьовитість – успішний гравець не може сформуватися без цієї якості і цінить працю і роботу над собою, починаючи від простих початкових тактичних напрацювань до більш просунутих стратегій. Ще з дитинства успішні гравці знають, що без інтенсивної підготовки, як теоретичної так і фізичної і багатьох годин практики вони зможуть конкурувати на найвищому рівні і досягти успіху у змаганнях.

12) Відповідальність – успішний гравець не вважатиметься таким без відповідальності, починаючи з юного віку. Це означає, що вони мають жити з наслідками тих дій, які вони вчинили і прийняти ці наслідки, які асоціюються з тими діями. Вони вчаться самоконтролю і здатність мислити і обмірковувати перед тим, як прийняти рішення. [24]

Щодо наукових досліджень на рахунок відмінностей між успішними гравцями в шахи і простими людьми, загальне твердження про їхню різницю підтвердити не так і просто. Успішні гравці чоловічої статі не показують відхилень у їхній поведінці і в характері людини в загалом від звичайних людей чоловічої статі. Щодо жіночої половини шахового світу, успішні жінки в шахам, виражають навіть більше позитивної енергії а ніж звичайні жінки. Вони

більш задоволені власним життям, ставлять перед собою вищі цілі і менше дорікають на свої фізичні проблеми, а ніж звичайні жінки. Причина може полягати в тому, що шахи це високо інтелектуальна сфера діяльності в якій традиційно домінують чоловіки. Для успішної жінки в шахах, задоволення від досягнення найвищих результатів навіть інколи примножуються, тому що стати успішним в сфері діяльності, де переважна більшість, це чоловіки – дорогого вартує. Щоб стати успішним гравцем в шахи потрібно ставити перед собою найвищі цілі і мати високу витривалість і стабільність результатів і це необхідність, як ми вже описали вище. Це в свою чергу навіть більше стосується гравців жіночої статі, а ніж чоловіків, які постійно змагаються у так званій сфері “чоловічого спорту”. Тоді не треба дивуватися, що шахістки мають більшу мотивацію в досягненні вищих цілей ніж звичайні жінки і навіть шахісти.

Більшість успішних гравців не займаються іншими сферами діяльності, які не зв'язані з шахами, тому для них відповісти на питання “Моя робота важливіша, а ніж моє хобі” об'єктивно досить складно. Це може також пояснити, що успішні шахісти, не мають відкрито поставлених цілей і мотивації в порівнянні з жінками, прикладом є останній матч за першість світу між Дінг Ліженем і Яном Непомнящим, який відбувся тільки завдяки відмові від участі в ньому Магнуса Карлсена по причині не достатньої мотивації грати затяжний матч в класичні шахи. Також шахісти не більше інтроверти, а ніж звичайне чоловіче населення, сильніші гравці більше інтроверти, а ніж їхні слабші колеги. Позитивна асоціація між інтроверсією і шахами проходить паралельно із загальним твердженням, що шахісти розглядаються як егоцентричні, але на контрасті з попередніми дослідженнями, які не виявили цю залежність. Ці дослідження моніторять або дітей, або гравців нижчого рівня, але і є дослідження, що показують вищу інтроверсію у гравців аматорського та експертного рівня. Отже можна зробити висновок, що існує багато різних досліджень типу характеру і поведінки шахових гравців як інтроверсія так і екстраверсія, глибші емпіричні дослідження вказують, що вони є суттєвими факторами в шаховому рівні. Питання полягає ще в тому, що чому інтровертний

тип характеру переважає в шахах, це пояснюється тим, що інтроверти прикладають більше часу в якусь одну конкретну сферу діяльності (шахи в нашому випадку), так як шахи – це комплексна діяльність, яка потребує роки, щоб її опанувати. Тому однозначно, що люди, які асоціюють себе з шахами стають більш інтровертної натури, щоб отримати успіх у шахам, де просто необхідно мати певний набір особистісних якостей, щоб успіху цього досягнути. І в свою чергу на контрасті знову відмітимо, що шахістки мають більш притаманні риси екстравертної форми характеру, менш замкнуті у соціальних відносинах, менш агресивні ніж звичайні жінки. Екстравертність і замкнутість є пов'язані між собою і внаслідок чого високі показники рис екстравертного характеру пропорційні низькій замкнутості.

Також шахи інколи називають ще агресивною грою, тому що це поєдинок за дошкою між двома людьми (дуель), тому як ми вже вище зазначали, що успішні і сильні гравці мають контролювати свою поведінку аби досягти гарних результатів. Імпульсивні і не далекоглядні рішення в шахам з великою вірогідністю призводять до поразки, тому цей чинник може пояснити, чому успішні шахістки мають схильність до менш агресивної поведінки, а ніж їхні слабші колеги.

Кореляція між умінням і стресом вибудовується аналогічно між кореляцією між умінням і екстраверсією, яка дає ефект екстраверсії в психології та фізичному навантаженні. Успішні гравці не здаються соціально-ексцентричними з девіантною формою особистості, як вони на перший погляд здаються. Тому можемо зробити висновок, що особистісні якості успішних гравців відрізняються суттєво по статі, чоловіки більш схильні до інтроверсії, жінки навпаки до екстраверсії, а в загальному плані навички і уміння, що дозволяють стати успішним шахістом між чоловіками і жінками не відрізняються, ми їх описали вже всі вище: змагальний дух, принципи чесної гри, стресостійкість, відповідальність, працьовитість та своєчасне прийняття рішень, тощо. [3]

1.3 Інтелектуальні здібності як засіб підвищення успішності шахіста

Інтелектуальні здібності – властивості інтелекту, що описують успішність розумової діяльності (інтелектуальної) в заданих ситуаціях з погляду достовірності і швидкості обробки інформації в умовах виконання задач, оригінальності і диверсифікації ідей, темпу і суті навченості, виразу особистих способів пізнання. Існує два основних класи інтелектуальних здібностей – дивергентні і конвергентні. Розглянемо кожен клас здібностей окремо.

Конвергентні здібності виявляються у результативності процесу обробки інформації, в першу чергу у показниках достовірності і темпу пошуку єдино-правильної відповіді в залежності від даної ситуації. Конвергентні здібності описують адаптивні можливості особистого інтелекту з точки зору успішності особистої поведінки в розписаних умовах діяльності. Ці навички представлені поетапними, комбінованими і процесуальними властивостями інтелекту.

Поетапні властивості – як база процесів пізнавального відображення (темпу сприйняття, опанування просторовими уявленнями, змісту оперативної і тривалої пам'яті, концентрації і розподілення уваги, майстерності у певній сфері діяльності, словникового запасу, логічних навичок, тощо) описують отриманий рівень розвитку психологічних і психічних функцій (вербальних та невербальних). Поетапні властивості досліджують найчастіше в межах тестового підходу. Прикладом поетапних властивостей є особливості інтелектуального роду занять, які показують за шкалою Векслера і Амтхауера.

Комбіновані властивості – описують здатність до виявлення залежностей, співвідношень і закономірностей. У загальному сприйнятті – це можливість ефективно комбінувати фактори проблемної ситуації і особистий багаж знань. Думка про наявність ефективних форм інтелектуальної діяльності з'явилася в рамках тестового методу або підходу. Ч.Е. Спірмен допустив, що зміст загального фактору інтелекту зводиться до вміння встановлювати зв'язки з двома даними ідеями, а ще відшукати ту чи іншу ідею, якщо відома початкова і її відповідність до того, що наразі ще невідомо. За цим способом були побудовані вербальні тести аналогій і інші тести. До комбінованих властивостей інтелекту

відносять процеси категоризації – засіб порівняння і пов'язування думок, ідей, уяви. Знаходять їх за допомогою задач, що потребують від людини навички визначити чинники подібності об'єктів. І таких в яких вона має самостійно дослідити необхідні взаємозв'язки в матеріалі.

Процесуальні властивості – описують найпростіші процеси переробки інформації і операції, засоби та стратегії інтелектуальної діяльності. Лише завдяки науковим дослідженням у сфері когнітивної психології утворилося уявлення, що інтелект - це не статична характеристика особистості, а динамічна система навичок обробки інформації.

Різноманітні відомі психологи (Хант, Стернберг, Айзенк) досліджували найпростіші інформаційні процеси, які зроблені за певним показником виконання психометричного тесту і розглядали їх як розумові операції (Рубінштейн, Брушлінський) так і розумові вчинки (Венгер, Тализіна). Показник інтелектуального розвитку людини зв'язували із операціями аналізу, синтезу і висновків у процесі вирішення задачі і базових розумових дій (розумових, перцептивних і мнемічних) в залежності від поставленої пізнавальної мети.

Конвергентні здібності (поетапні, процесуальні, комбіновані властивості) описують аспекти інтелектуальної активності, яка орієнтується на пошук єдиного результату в залежності від умов і вимог діяльності. Ступінь виконання тестової задачі являє показник сформованості певної конвергентної здібності (зберегти і відтворити деякий об'єм інформації, виконувати перетворення в просторі, виявляти зв'язки між словами, тлумачити зміст прислів'їв, виконувати розумові дії і операції при вирішенні задач тощо).

Дивергентні здібності, або як їх ще називають креативність – ними є можливість породжувати різні оригінальні напрацювання, замисли та ідеї у нестандартних умовах діяльності і в не стандартному середовищі. Креативність стисло – дивергентне мислення, властивістю якого є змога висувати якнайбільше коректних ідей щодо об'єкта. У широкому змісті – це творчі інтелектуальні здібності, створювати і привносити нові ідеї і в загальному щось нове у життєвий досвід в умовах розв'язування або постановки існуючих і нових

проблем, особливість усвідомлювати суперечки , пред'являти гіпотези на рахунок не достаючих елементів ситуації , відмова від стереотипного способу мислення. [2]

Розглянемо категорії креативності як комплекс властивостей інтелектуальних здібностей.

1) Побіжність - кількість з генерованих ідей за одиницю певного часу.

2) Оригінальність – властивість продукувати рідкі ідеї, які є відмінними від загальноприйнятих і типових

3) Сприйнятливність – особливість і вміння переключитися з однієї ідеї або думки ні іншу , а також чуттєвість до не стандартних деталей

4) Метафоричність – здібність працювати навіть в екстремальних умовах, незвичайному контексті, здатність оперувати асоціативними чинниками для вираження власних ідей, вміння розглянути в складних речах – прості і навпаки.

Виявляють креативність за допомогою задач такого типу : відмітити або назвати всі способи застосування конкретного предмету або деталі, відмітити або назвати усі предмети, які належать до того чи іншого класу (перерахунок передньопривідних автомобілів певного виробника чи країни) , продовжити метафору (пісня, яка звучить як рання ранкова весна), відтворити у вигляді графічної форми закінчене зображення. При оцінці креативності за увагу беруть зазвичай кількість продукованих ідей і думок і їх значимість , тобто рідкість у порівнянні с загальними і порівнюючи їх з ідеями інших досліджуваних. Однак ці принципи дивергентного мислення не завжди є об'єктивним відображенням креативності тої чи іншої людини ,адже нестандартна відповідь на питання може бути наслідком впливу різних психологічних факторів як зовнішніх так і внутрішніх. Тому вчені П.Джексон і С. Мессик виділили декілька критерій креативності за необхідністю його комплексного опису :

1) Оригінальність – рідкість згідно статистики

2) Осмисленість – не частий спосіб використання певної речі в певній ситуації 3) Трансформація – ступінь перетворення даного матеріалу на основі подолання перешкод

4) Об'єднання – поєднання елементів певного досвіду , яка в свою чергу допомагає сформуванню нової ідеї в концентрованій формі

Навченість (або зона найближчого розвитку) – процес психологічного зростання і розвитку дитини ,який вона проходить під чітким зором досвідченого фахівця,у нашому випадку з шахами – тренера,який надає всебічну науково – теоретичну і педагогічну підготовку і необов'язково в індивідуальному порядку,так як в шахах діти зазвичай займаються в гуртках. У широкому розумінні навченість розглядають як загальну властивість до засвоєння нової інформації і знань і способів діяльності. Якщо розглядати більш конкретно навченість – це величина і швидкість зростання ефективності інтелектуальної діяльності на які впливають навчальні фактори,дії або вчинки. Як показники навченості враховують такі властивості інтелектуальної діяльності дитини:

- 1) Потреба у підказці чи допомозі.
- 2) Затрачений час на пошук на подібні(аналогічні) фігури .
- 3) Види помилок та їх аналіз.
- 4) Кількість необхідних для дитини вправ.

Хоча засоби індивідуальних відмінностей і навченості не пояснені, дуже важливо,що інтелектуальний потенціал особистості(дитини) можна оцінити переважно після додавання навчання (якісного викладання) та учіння (активна творча діяльність особистості). Отже остаточна діагностика щодо психоаналізу і діагнозу щодо прогнозування індивідуальних особливостей і можливостей дітей дошкільного віку , школярів, дорослих і навіть успішних гравців в шахи має обмежені можливості.

Здатність прораховувати події наперед,прогнозувати їх з великою вірогідністю відбуття також можна назвати інтелектуальними здібностями. Розглянемо більш детально як саме прорахунок або математика і шахи взаємозв'язані. Отже десятиріччями багато гравців в шахи вважали за необхідне,

щоб стати успішним шахістом потрібно з дитинства і шкільних років відмінно знати математику. Але як показує практика багато гравців, які мали труднощі з математикою в період свого формування як особистості (шкільні роки) – можуть спокійно вигравати шахові партії, але логічно – наслідкові причини полягають в тому, що математика суттєво допомогла найкращим гравцям в світі досягти успіху. Важливо зазначити, що коли ми порівнюємо шахи і математику вони є схожими за рахунок логічного мислення і своєчасного прийняття рішень в наслідок яких вирішуються поставлені задачі, однак в шахах не існує понять алгебра або тригонометрія. Також додамо, що бути майстром в математиці – це як одна з найцінніших якостей успішного гравця, тому приведемо фактори і чинники за якими шахи і математика схожі, а потім такі самі фактори і чинники за якими вони відрізняються, щоб ми мали ширше розуміння про математику – як ключову інтелектуальну здібність в основі розвитку будь якої людини:

- 1) Кореляція і теоретичне знання того, в який момент можна пожертвувати пішака, для того щоб перемогти в партії
- 2) Рівномірність розвитку і запам'ятовування здібностей
- 3) Здібність в постійному прорахунку від самого початку до кінця партії
- 4) Проводити паралелі між геометричними концепціями – прямі лінії, квадрати, діагоналі.
- 5) Уміння використовувати перевагу у просторі, що є ключовим фактором в шахах для досягнення позитивного результату.
- 6) Здатність визначати майбутні ходи як свої так і суперника.

Наведені вище подібності є одними з ключових, але на цьому їхня кількість не завершується. Тому слід нагадати, що в шахах гравці використовують гарні математичні здібності, але зворотного зв'язку не існує, тому що математика сформувалася як наука набагато раніше, а ніж винайшли таку гру як шахи.

Щодо відмінностей шахів і математики:

- 1) Математика на відміну від шахів є нескінченною – особистість може вивчати математику про будь – що і ніколи не прийти до кінцевого результату, на

відміну від шахів, де може бути розіграна дуже довга партія, але в решті решт результат буде зафіксований

2) Ціль в шахах – перемогти суперника, а математика призвана щоб вирішити ту чи іншу теорію або задачу. Гравці за дошкою в більшості випадків не мають можливості теоретично відкрити нові ходи або техніки, але в них задача бути хитрішими, а ніж опонент навпроти.

3) Правила шахів – загальновідомі і зрозумілі, математика в свою чергу до кінця не зрозуміла з багатьма не доведеними теоремами і гіпотезами без абсолютної істини і регламенту. Правила шахів в свою чергу придумані людьми і можуть бути зрозумілими для всіх

4) Математика може бути використана для будь чого. Одна деталь про світ в якому ми живемо, що його можна краще зрозуміти через математичну призму, так як математика може бути використана в будь якій сфері діяльності. З іншого боку шахи не можуть бути використанні для кращого розуміння світу в якому ми живемо через складні комплексні фактори. [30]

Розглянемо коротко ще вищі форми прояву інтелектуальних здібностей, а саме: обдарованість, талант та геніальність, які тісно зв'язані з шахами, хоча не всі видатні шахісти і навіть чемпіони світу мали прояви геніальності.

За відомим німецьким психологом В.Штерном обдарованість – це загальна можливість особистості свідомо орієнтувати свої думки і ідеї на нові вимоги, це стандартна особливість психіки звикати до нових задач, обставин і умов життя. Обдарованість – це природне явище або дар, який особистість отримує передбачений спадковістю. Обдарованість є функцією життєдіяльності людини, єдності всіх її систем, функцією особистості. Обдарованість є сукупністю здібностей (в нашому випадку інтелектуальних, пов'язаних з шахами) від яких залежить досягнення кінцевого результату особистості під час виконання тих чи інших задач в сфері даної діяльності.

Талант – вищий рівень інтелектуальних здібностей і здібностей взагалі до певної сфери діяльності. Це сукупність здібностей завдяки яким людина може успішно, самотійно, оригінально виконати надскладні задачі в даній трудовій

діяльності. Талант – це висока ступінь розвитку спеціальних можливостей і здібностей через поєднання яких отримується продукт діяльності, який має ознаки новизни, високим рівнем досконалості і загальновідомий у суспільстві, тобто суспільно-значущий.

Геніальність – найвищий рівень прояву інтелектуальних здібностей і здібностей в цілому, реалізується у творчості, яка має ключове значення для суспільства і закріпилась як історична спадщина. Геній – це своєрідний реформатор, інноватор, він створює новий етап розвитку в тій сфері діяльності, в якій приймає участь. Для такого типу людей характерні творча свобода і продуктивність, знання історичної спадщини і в свою чергу розвиток цієї спадщини через подолання старих концепцій і традицій в абсолютно новому форматі і часі. Геніальні особистість завдяки своїм здібностям є рушійною силою прогресу і розвитку суспільства в цілому [1].

Що стосується шахів, як яскравим прикладом геніальності є декілька шахістів: Хосе Рауль Капабланка (чемпіон світу 1921 – 1927рр.) , Магнус Карлсен (чемпіон світу 2013 – 2023 рр.) [36].

Висновки до першого розділу

Значущість інтелектуальних здібностей у розвитку і становленні успішного шахіста, набір якостей, який має шахіст в собі виховати або йому мають допомогти це зробити. Також ми вияснили, що математика є ключовим фактором для досягнення найвищих результатів в шахах, адже без стратегічного підходу до партії, логічно-продуманих дій, і важкого прорахунку ходів на дошці і прогнозування наперед розвитку тих чи інших ситуацій – досягти найвищого результату неймовірно важко. Також коротко розглянули терміни інтелектуальні здібності в цілому, види здібностей (конвергентні, дивергентні) , вищий прояв здібностей (обдарованість, талант, геніальність) і розписали загальну структуру турнірних змагань і змагальної діяльності шахістів під егідою міжнародної організації ФІДЕ.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1.Методи дослідження

Для того, щоб виконати поставлені перед нами задачі і реалізувати їх в кваліфікаційній роботі були використані наступні методи збору, обробки і опрацювання даних:

- 1) теоретичний аналіз, пошук і збір даних у веб - мережі інтернет на спеціально призначених сайтах і науково – методичної літератури
- 2) анкетування
- 3) математична статистика
- 4) тест Векслера

2.1.1. Теоретичний аналіз, пошук і збір даних у веб - мережі інтернет на спеціально призначених сайтах і науково – методичної літератури. Цей метод проводився з метою якнайбільшого збору інформації і визначення поняття інтелектуальні здібності, їх типи і прямий зв'язок здібностей до успішності виступів шахістів на різних рівнях змагальної діяльності.

У процесі дослідження використовувались праці відомих науковців у сфері дослідження інтелекту, психодіагностики особистості, прямої залежності рівня за яким можна дослідити інтелектуальні здібності людини та змагальну діяльність шахістів, так як шахісти вважаються однією з найяскравішою виражених категорій використання інтелектуальних здібностей у повному обсязі, який дозволяє розвинути головний мозок людини.

Дана інформація була використана під час аналізу, огляду, визначення мети, завдань кваліфікаційної роботи, анотацій та аналізу отриманих результатів. Це сприяло визначити найбільш ефективні методи досліджень інтелектуальних здібностей, виконати кореляцію отриманих нами даних при їх аналізі і співставити ці дані на змагальну діяльність шахістів різних вікових груп дітей від 6 до 16 років. Під час проведення наших досліджень ми багаторазово звертались до всесвітньої мережі інтернет для огляду літератури за темою роботи та методів дослідження.

Бібліотечна секція цієї мережі є інформаційно насиченою, хоча частіше потрібно було звертатись до іноземних джерел, в цілому рівень підбору інформації в мережі є досить високого рівня. Сукупність сайтів бібліотек України і світу працює за принципом системних ознак, а тому надає спосіб використовувати дану інформацію для ретельного аналізу в межах системного підходу.

2.1.2. Анкетування. Цей метод дослідження застосовувався для того, щоб визначити загальну тенденцію виступів респондентів на турнірах різних категорій з шахів там в цілому наочно зібрати дані у дітей різних вікових категорій.

Зміст цього методу полягає в тому, що опитуваними був проведений логічний аналіз своїх виступів протягом календарного змагального року на шахових турнірах і на основі цих даних можна розібрати невелику статистику, кому із респондентів потрібно покращувати інтелектуальні здібності, щоб кінцевий результат змагальної діяльності задовольняв їхні потреби.

З врахуванням специфіки завдання дослідження дані збирали з опитуваним методом узагальнених значень.

Використання методу передбачає розроблення анкети (додаток А) на основі зібраних даних. Анкета складається з вступної, основної і демографічної частини, яка відповідає загальним вимогам підготовки анкет до проведення опитування. Результати, які були отримані під час анкетування дозволили зрозуміти змагальну статистику протягом даного періоду часу дітей шахістів, котрих ми опитали і встановити взаємозв'язок змагальної діяльності з їхнім рівнем інтелектуальних здібностей.

За підсумками опитування дітей віком від 6 до 16 років, які були розділені на п'ять вікових категорій (від 6 до 8 , від 8 до 10 , від 10 до 12 , від 12 до 14 і від 14 до 16 років відповідно) були отримані необхідні для нашого дослідження результати.

2.1.3. Метод математичної статистики. Проведене нами дослідження методів визначення інтелектуальних здібностей дозволило нам зібрати цифрові показники і дані ,які в свою чергу досліджувалися методом математичної статистики. Використання цього методу обумовлене необхідністю підтвердження або заперечення припущень,до яких в процесі досліджень ми приходили та перевірити статистичну вибірку (кількість опитуваних і параметри розподілу).

Обчислювались такі показники описової статистики:

- середнє арифметичне значення - \bar{x} ;
- стандартне відхилення - S ;

Середнє арифметичне (\bar{x}) як розділ статистики – це реальний показник, що показує об'єктивні характеристики явищ, що досліджуються, в основі яких можуть бути обраховані середні показники, у ній скорочуються індивідуальні розбіжності багатьох величин одного і того самого типу та визначається за формулою 1.1. :

$$\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i n_i}{n} \quad 1.1.$$

- де: x_i - варіанта ряду;
- n_i - частота ряду;
- n – об'єм сукупності.

Отже за даними обчисленнями можна сказати, що середня величина відокремлюється від розбіжностей персональних ознак, але зберігає їхні основні характеристики та загальні умови.

Типове відхилення або середньоквадратичне відхилення (S) – обраховувалось для визначення параметру розсіювання показників випадкового значення стосовно його математичного очікування, тобто ознаку змінності та обраховується за формулою 1.2. :

$$S = \sqrt{s^2} \quad 1.2.$$

де: s^2 – дисперсія варіативного ряду.

Відзначаємо наступні характеристики середньо-квадратичного відхилення:

- Середньо-квадратичне відхилення обчислюється в тих самих величинах, що і основна варіанта;
- чим більша ступінь стандартного відхилення S , тим більше змінна варіанта;
- при обрахуванні стандартного відхилення встановлюють з точністю на один десятинний знак більше, чим надійність середнього арифметичного для подібного ряду.

З метою визначення взаємозв'язку факторів, які встановлюють залежність між інтелектуальними здібностями та успішною змагальною діяльністю шахістів ми застосували аналіз співвідношення за допомогою показникового коефіцієнта співвідношення Пірсона (χ^2).

На підставі отриманих результатів ми вияснили які з п'яти груп дітей (6-16 років) взятих за вибірку дослідження продемонстрували вищі показники змагальної діяльності і виступи на міжнародних і національних турнірах під егідою ФІДЕ, тим самим покращивши національний рейтинг України і міжнародний рейтинг ФІДЕ.

2.1.4. Тест Векслера. Перша версія тесту створена в 1939 р., покращена у 1955 р., дитячий варіант тесту був створений у 1974 р. (для дітей від 6 років до 16 років). Тест Векслера посилається на ієрархічну теорію інтелекту, характеризує загальний показник інтелекту і інтелектуальних здібностей, а також вербальний і невербальний інтелект. Тест для особистого огляду дозволяє діагностувати не тільки ступінь інтелекту і інтелектуальних здібностей, але і ступінь і характер розумової неповноцінності. Тест для респондентів 6 – 16 років (початкова – середня школа) складається з п'ятнадцяти субтестів. Вони поділяються на три типи: загальні, додаткові, вибіркові. Базові субтести необхідні для обчислення продуктивності, вербальних навичок і інтелектуальних здібностей (IQ). [34]

Додаткові субтести дозволяють отримати додаткову інформацію про когнітивні здібності опитуваного. Вибіркові субтести також дозволяють отримати інформацію вже про когнітивне функціонування досліджуваного, але не можуть замінити базові субтести. Наведемо приклад першого субтесту Векслера на обізнаність (табл. 2.1) [28]

Таблиця 2.1

Оцінка рівня обізнаності дітей, які старше шести років

№	Завдання і контрольні відповіді	Оцінка (1 або 0) групи				
		Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
1	Скільки копійок в п'ятаку ? 1:П'ять	1	1	1	1	1
2	Скільки днів в тижні ? 1: Сім	1	1	1	1	1
3	Що таке пара? 1:Два, двоє, дві людини або предмета	1	1	1	1	1
4	Який приблизно середній зріст людини? 1:150-180 см	1	1	1	1	1
5	Скільки кілограмів в центнері? 1:100 кг	1	1	1	1	1

2.2. Організація дослідження

У дослідженні прийняло участь 30 дітей дитячо-юнацької спортивної школи №3, школи шахів міста Хмельницького, які займаються шахами протягом певного періоду часу і розділені на п'ять вікових підгруп : 6-8, 8-10, 10-12,12-14, 14-16 років відповідно.

Вирішення завдань дослідження здійснювалось у 3 етапи протягом 2023 року.

Перший етап (вересень 2023 - жовтень 2023 року). Протягом цього часу шляхом теоретичного аналізу та пошуку фахової науково-методичної літератури і спеціалізованих веб-сайтів мережі «Інтернет» визначили актуальність проблеми, що ми будемо досліджувати та сформулювали гіпотезу, описали об'єкт та предмет дослідження, конкретизували мету і завдання роботи, визначили конкретні методи дослідження.

Підсумки дослідження викладені у першому та другому розділах кваліфікаційної роботи.

Другий етап (жовтень 2023 року – листопад 2023 року) було присвячено визначенню інтелектуальних здібностей у дітей декількома методами (анкетування, тест Векслера) та встановленню залежності між рівнем інтелектуальних здібностей дітей і успішною загальною діяльністю шахіста.

До анкетування було залучено 30 дітей ,які навчаються і відвідують шахову школу Хмельницького ДЮСШ №3 (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Склад дітей, які взяли участь в опитуванні стосовно визначення на їх думку успішності змагальної діяльності протягом конкретного періоду часу (листопад 2023 р.)

Характеристика респондентів		Кількість респондентів	
		осіб	% від загального числа опитаних
Вік	6 - 8 років	8	26
	8-10 років	8	26
	10-12 років	6	20
	12-14 років	4	13
	14-16 років	4	13
Термін відвідування шахової школи ДЮСШ №3	до 1 року	10	33,3
	2-3 роки	12	40,1
	Більше 3 років	8	26,6

Розмір визначеної вибірки – 30 респондентів, що займаються шахами протягом тривалого часу. Вибірка була квотна та специфічна за віком і терміном

відвідування шахової спортивної школи (табл. 2.2). Автором був зроблений аналіз та інтерпретація отриманих даних у ході визначеного опитування.

Підсумки і результати дослідження викладені у третьому розділі кваліфікаційної роботи.

Третій етап (листопад 2023 - грудень 2023 року). На протязі даного етапу проводились заходи з узагальнення отриманих результатів та порівняння з результатами досліджень інших авторів. Були зроблені висновки нашого моніторингу та практичні рекомендації щодо покращення результатів змагальної діяльності та успішності шахових результатів дітей від 6 – 16 років, розділених на декілька груп Хмельницької ДЮСШ №3 підрозділу шахів.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ НА ЗМАГАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ШАХІСТІВ

3.1 Визначення рівня інтелектуальних здібностей шахістів

Для найточнішої оцінки інтелектуальних здібностей, визначення їх рівня і встановлення взаємозв'язків між здібностями та результатами змагальної діяльності шахістів нами був обраний метод дослідження, відомий як тест Векслера (IQ тест) . Цей метод представляє собою широку вибірку різноманітних тестів (субтестів) , які дозволяють оцінити майже всі рівні знань і навичок опитуваного. [35]

Всього для нашої категорії опитуваних, а це діти від шести до шістнадцяти років існує 12 субтестів по різних напрямкам вмінь, знань і навичок. Але провести всі 12 тестів за браком часу переддипломної практики (15 жовтня – 15 листопада 2023 року) не представляється можливим. Отже було обрано для оцінки здібностей 6 субтестів методики Векслера, а саме: арифметичний, повтор цифр, кубики Коса, словниковий лабіринти, зрозумілість. Після пройдених шести тестів результати опублікуємо нижче у відповідних таблицях. Розпочнемо з тесту на зрозумілість (табл.3.1) - загальні дії людини в побутових ситуаціях (вдома, в школі/інституті , сім'ї, тощо).

Критерії оцінки для тесту :

2 бали - якщо опитуваний проявляє особисту активність, тобто сам приймає рішення або сам намагається виправити запропоновану ситуацію

1 бал – якщо опитуваний пропонує виправити ситуацію комусь іншому або звертається за допомогою

2 бали – якщо вказується не менше двох причин

1 бал – якщо вказується одна причина

Таблиця 3.1

Тест Векслера на зрозумілість

№	Завдання і контрольні відповіді	Оцінка групи				
		Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
1	Що будеш робити,якщо маленький хлопчик,менший за зростом почав би битися с тобою? (для дівчат – дівчинка) 2:заспокою його/її,знайшов би заняття для неї/нього,поясню що так не можна робити 1:попросити кого-небудь його/її зупинити,сказати батькам 0:відштовхнути,дати відсіч самому/самій	2	2	2	2	2
2	Що зробите,коли прийшли до магазину за хлібом ,а хліба там не було? 2: піти в інший магазин,купити булку, 1:спитати у батьків,що робити, 0:піти додому, віддати гроші	2	2	2	2	2
3	Що зробите,коли ви порізали собі пальця? 2:помазати йодом,заклеїти пластиром,вимити водою з милом 1:сказати батькам,піти до лікаря 0:плакати,піти додому,нічого не робити	2	2	2	2	2
4	Що будете робити,якщо ваш друг позичив вам важливу річ погратися і ви її загубили? 2: купити нову річ,віддати свою,заплатити за неї 1:сказати батькам,вибачитися 0:плакати,сказати що загубили	2	2	2	2	2

5	Для чого потрібно здавати екзамени при вступі в університет? 2: виявити або відібрати людей(абітурієнтів) з високим рівнем знань, відсіяти тих, хто не підготовлений, відібрати талановитих і здібних 1: дізнатися чи добре всі все знають, поповнити або згадати свої знання	2	2	2	2	2
6	Чому необхідно виконувати обіцянки? 2: не підвести іншу людину, не довіра до того, хто не виконав обіцянку, для користі справи 1: це справа честі, питання моралі 0: так прийнято, це не добре і не чесно	2	2	2	2	2

Наступним етапом дослідження інтелектуальних здібностей було обрано - арифметичний тест. [33 с.1- 9]

Існує декілька рівнів завдань в арифметичному тесті, нижче (табл.3.2) приведено приклад , яким чином ми будемо використовувати цей тест і які завдання поставимо для опитуваних дітей ДЮСШ №3. Критерії оцінки дуже прості: правильна відповідь 1 бал, неправильна відповідь 0 балів.

Таблиця 3.2

Арифметичний тест Векслера

№	Завдання і контрольні відповіді	Час даний на відповідь	Витрачений час на відповідь та оцінка групи				
			Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
1	Якщо розрізати яблуко навпіл, скільки буде частин? (дві)	30 сек.	2с,1	2с,1	2с,1	2с,1	2с,1
2	У продавця було 12 книжок, він продав 5, скільки						

	залишилось? (7 книг)	30 сек.	4с,1	4с,1	4с,1	3с,1	3с,1
3	Ви купили 3 десятки апельсинів по 30грн. за десяток, скільки ви отримаєте решти зі 100грн. ? (10грн.)	60 сек.	15с,1	15с,1	12с,1	11с,1	10с,1
4	Якщо 3 ручки коштують 5 грн., скільки коштують 24 ручки? (40грн.)	60 сек.	40с,1	40с,1	25с,1	20с,1	15с,1

Наступний етап нашого дослідження передбачає словниковий тест, він дозволяє зрозуміти знання опитуваних в області простих речей, предметів, явищ їх тлумачення в повсякденному житті. [27]

Критерій оцінювання є декілька в залежності від складності завдань, перші декілька питань оцінюються відповідно 2 і 0 балів, складніші питання оцінюються відповідно 2,1 і 0 балів за відповідь на питання. Далі в таблиці 3.3 приведений приклад запитань словникового тесту.

Таблиця 3.3
Словниковий тест Векслера

№	Завдання і контрольні відповіді	Оцінка групи				
		Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
1	Велосипед 2: вид транспорту, на ньому їздять, як мотоцикл але без мотору, у нього педалі і колеса 0: в мене такий є, такий великий	2	2	2	2	2
	Ніж					

2	2: інструмент для різання, ріжуча частина інструменту, їм ріжуть хліб, м'ясо і т.д. 0: в мене дома такий є, залізний	2	2	2	2	2
3	Цвях 2: металічний або залізний стержень, загострений на одному кінці зі шляпкою, для скріплення предметів, будівельний матеріал 1: предмет для пробивання дерева, для скріплення чогось, його вбивають у стіну, щоб повішати буль-шо	1	1	2	2	2
4	Подушка 2: постільне приладдя, мішок набитий пір'ям (пухом або сіном), яке кладуть під голову 1: кладуть під голову, мішок в ньому пір'я або пух, м'яке сидіння 0: м'яка, для спання, білизна	2	1	2	2	2

Четвертий тест – повтор цифр , опитуваний мусить повторити послідовність цифр у заданому порядку. Для цього тесту існує ряд правил :

1) цифри повторювати чітко з інтервалом в 1 секунду (в ритмі стартового відліку часу)

2) в період від закінчення підрахунку експериментатором і до початку відтворення опитуваним не повинно виникати жодних звуків, команда для відтворення подається жестом

3) один і той же ряд двічі не повторювати

4) починати з прямого підрахунку по його закінченню перейти до зворотного відліку

5) оцінка за кожен тип відліку (прямий або зворотній) дорівнює кількості цифр в максимальному ряду, які відтворені правильно.

Загальна оцінка субтесту дорівнює сумі оцінок за прямий і зворотній підрахунок. Далі в таблиці 3.4 і 3.5 відповідно приведені дані прямого і зворотного підрахунку.

Таблиця 3.4

Прямий підрахунок тесту Векслера

Перша серія	Друга серія	Оцінка групи				
		Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
4-5-9	6-3-1	3	3	3	3	3
2-5-3-1	8-4-6-2	4	3	4	4	4
5-4-2-6-1-7- 3	9-3-4-6-2-5- 1	5	6	6	7	7
8-3-4-7-9-2- 1-6-5	4-2-8-9-5-6- 7-3-1	8	8	9	8	9

Таблиця 3.5

Зворотній підрахунок Векслера

Перша серія	Друга серія	Оцінка групи				
		Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
4-7	3-5	2	2	2	2	2
6-4-5-1	7-3-9-2	4	4	4	4	4
5-3-1-6-8-2	2-4-7-9-5- 8	5	5	5	5	6
1-5-7-8-3- 2-4-9	5-7-8-3-4- 2-6-1	6	6	7	6	7

Наступним п'ятим етапом дослідження ми скористуємося кубиками Коса – спеціальна методика для діагностування наглядно – діючого інтелекту і здібностей, іншими словами невербальний тест інтелектуальних здібностей. Був вперше розроблений американським психологом С.Косом в 1920 році. [25 с. 357-376]

Критерії оцінки приведені в таблиці 3.6, суть і зміст тесту викладено у відповідних малюнках з описом, які і є своєрідними завданнями.

Таблиця 3.6

Критерії оцінки методу кубиків Коса тесту Векслера

Номер завдання	Бали і час завдання				Оцінка групи				
	7	6	5	4	Гр.1	Гр.2	Гр.3	Гр.4	Гр.5
1	1-10с.	11-15с.	16-20с.	21-75с.	5	4	3	5	4
3	1-15с.	16-20с.	21-25с.	26-75с.	5	5	4	3	4
5	1-35с.	36-45с.	46-65с.	66-150с.	5	4	5	3	4
7	1-55с.	56-65с.	66-90с.	91-150с.	5	5	3	5	4

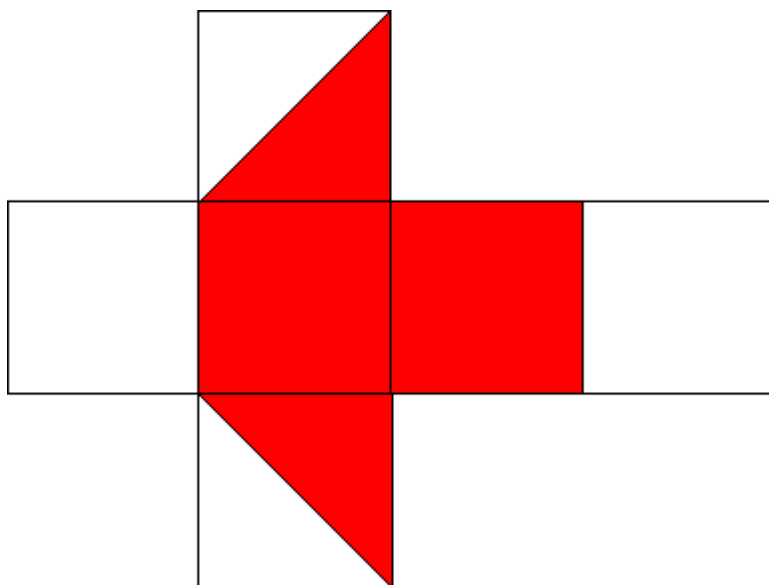

Рис.3.1. Розгорнутий кубик Коса

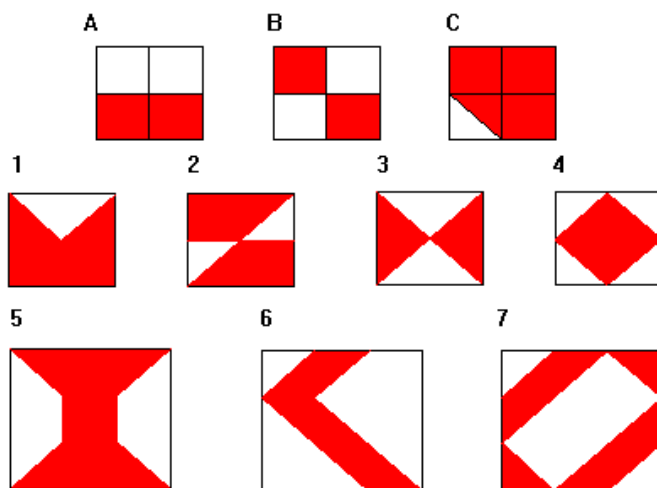

Рис. 3.2. Різноманітні завдання тесту Векслера методики Коса

За цим тестом можна прослідкувати так звані «феномени», які виникають під час тестування опитуваних, розглянемо декілька з них:

- 1) ротація – поворот малюнку на 90 градусів
- 2) інверсія малюнку – опитуваний робить подвійний поворот малюнку в цілому на 90 градусів

3) критичні завдання – це завдання при яких опитувані зіштовхуються з труднощами ,оскільки переходять від простіших форм до тяжчих,де необхідно підвищити рівень абстрагування

4) рух – слід чітко фіксувати кількість рухів ,які виконує опитуваний при роботі з одним завданням. Чим менше рухів кубика і більша кількість співпадінь тим ефективніша моторно – зорова координація опитуваного.

Субтест в цілому досліджує конструктивне мислення , потребує гарного просторового аналізу і синтезу і при цьому володіє особливою чуттєвістю до різного роду паталогій або навпаки виявляє високо – розвинені інтелектуальні здібності,особливо при мінімальній затраті часу на виконання завдання. [21 с.298-307]

Останнім шостим субтестом методики дослідження автора кваліфікаційної роботи став тест під назвою «лабіринти». Суть ховається в самому слові «лабіринт», де опитуваним потрібно знайти вихід на представлених малюнках лабіринта за обмежений час. Критерії оцінювання приведемо нижче в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Критерії оцінювання методика Векслера тесту «Лабіринт»

Завдання	Час	Бали і помилки			
		0	1	2	3
1	30с.	Більше 2	2	0	-
2	45с	Більше 3	3	1	0
3	60с.	Більше 5	5-2	1	0
4	120с.	Більше 8	8-2	1	0

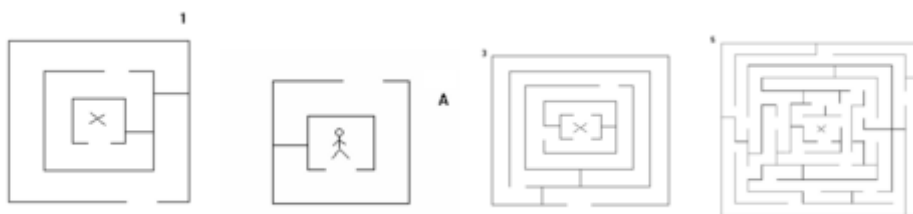

Рис.3.3. Приклади «лабіринту» тестування за Векслером

Оцінка за тестування залежить від кількості помилок припущених при розв'язуванні лабіринту. [6]

Отже за результатами тестів методики Векслера всі наші п'ять груп показали гарні результати, що стосується вербальним тестів (словниковий, зрозумілість) майже 100% точність у всіх груп, за виключенням деяких дітей з різних груп, але це можна списати на статистичну похибку. Арифметична і логічна частина далась дітям трохи складніше, але все рівно з точністю в понад 75% діти впорались зі всіма завданнями, звичайно діти старші за 12 років справлялись краще з арифметичними та логічними типами тестів із-за більшої обізнаності в шкільній програмі, але ми намагалися підібрати універсальні завдання для всіх вікових груп і по відгукам дітей нам це вдалося.

3.2. Компоненти успішної змагальної діяльності шахістів

При врахуванні того факту, що загалом під час переддипломної практики у нас не було багато часу, щоб поближче познайомитися з дітьми ДЮСШ №3, провести з ними більше тренувань ми встигли провести дослідження, яке стосується теми нашої кваліфікаційної роботи і встановити залежність успішності змагальної діяльності юних шахістів з їхніми інтелектуальними здібностями. Обрана методика тестування Векслера дозволила нам майже повністю розумовий і інтелектуальний потенціал опитуваних дітей віком від 6-16 років, які були поділені на 5 груп, загальною кількістю 30 чоловік. Конкретною метою наших досліджень було – покращення результатів змагань опитуваних, а саме покращення персонального національного або міжнародного рейтингу в межах міста Хмельницького.

Також для ширшої вибірки даних, автором був проведений загально – інтелектуальний захід «Брейн ринг» (brain ring. від англ. brain – мозок), де діти позмагалися своїми вміннями і навичками в різних сферах знань та в теоретичній області шахів в першу чергу, де середовище їм більш знайоме. Також під час проходження практики за весь її період (12 жовтня – 16 листопада 2023 року)

було спеціально організовано два міських шахових турніри, де зібрались найкращі шахісти міста.

Один турнір був проведений після першого тестування Векслера і ми зібрали всі необхідні дані по закінченні змагань і один турнір був проведений після нашого інтелектуального заходу «Брейн ринг», де ми також безпосередньо на заході провели ще одне тестування. В результаті цього ми отримали вихідні дані і статистику покращення результатів змагальної діяльності у дітей різних вікових груп після проходження як першого так і другого тестування відповідно у порівнянні з аналогічним періодом минулого року і весни цього року. Ці дані приведені нижче у відповідних таблицях 3.8 і 3.9.

Таблиця 3.8

Статистика змагальної діяльності дітей різних вікових груп після проходження першого тестування Векслера

Назва і дата змагань	Середні результати груп дітей під час змагань з шахів по швейцарській системі (9 турів)					Конкретне значення підвищення успішності шахістів	Рейтинг шахістів
	6-8 років	8-10 років	10-12 років	12-14 років	14-16 років		
Турнір пам'яті Харькова А.Л.(15-17.11.2022рр)	3 із 9 МОЖЛИВИХ	3.5 із 9 МОЖЛИВИХ	3.5 із 9 МОЖЛИВИХ	4 із 9 МОЖЛИВИХ	4.5 із 9 МОЖЛИВИХ	-	-
Меморіал А.С. Сургунда (20-23.03.2023рр)	3.5 із 9 МОЖЛИВИХ	3.5 із 9 МОЖЛИВИХ	4 із 9 МОЖЛИВИХ	4.5 із 9 МОЖЛИВИХ	4.5 із 9 МОЖЛИВИХ	+ 1 ½ ч.к у 1 і 2. і +1 п. у	+ 2-3 у 1 і 2 і

Чемпіонат міста серед юнаків та дівчат (27- 30.10.2023рр.)	4 із 9 можливих	4 із 9 можливих	4.5 із 9 можливих	5 із 9 можливих	5 із 9 можливих	½ в середньо му до рез.турніру + 5-7 у 1 і 2 і +7-
---	-----------------	-----------------	-------------------	-----------------	-----------------	--

Спеціальні означення для таблиці 3.8 : 1 – 5 – номери груп дітей, 1- 10 (другий стовпчик таблиці) – кількість рейтингових очок, п.- перемога ,ч.к - чорний колір, ½ - нічия або пів очка.

Чорний колір вибраний не раптово,а тому що досягати позитивного результату на шахових турнірах чорним кольором набагато тяжче,а ніж білим,тому ми зробили таку середню вибірку виходячи з історичного підтексту і статистики. Тепер продемонструємо результати змагань після другого тесту Векслера (табл.3.9)

Таблиця 3.9

Статистика змагальної діяльності дітей різних вікових груп після проходження другого тестування Векслера

Назва і дата змагань	Середні результати груп дітей під час змагань з шахів по швейцарській системі (9 турів)					Конкретне значення підвищення успішності	Рейтинг шахістів
	6-8 років	8-10 років	10-12 років	12-14 років	14-16 років		
Відкритий чемпіонат міста	4,5 із 9 можливих	4,5 із 9 можливих	5 із 9 можливих	5,5 із 9 можливих	5,5 із 9 можливих	+ 1- 1.5 очка в середньо се до рез.турніру	+10-12 у 1 і 2 і 15 – 20 у 3,4, 5

З основних компонентів успішної змагальної діяльності виділимо фактор швидкого прийняття рішень юних шахістів в різних ситуаціях. Адже як і тестах Векслера за дошкою гравцю потрібно прийняти рішення за свій особистий час і саме тестування нам дозволило підвищити швидкість прийняття рішень у критичних ситуаціях, так як наприклад в тесті опитуваному дається 30 секунд на завдання і його потрібно виконати вчасно, так і в шаховій партії особливо в ситуаціях де часу на годиннику лишилось не багато, а ми вже знаємо з першого розділу кваліфікаційної роботи, що незалежно від переваги на дошці (крім ситуацій прописаних в правилах ФІДЕ), якщо час на партію вичерпано присуджується поразка тому гравцю, чий ігровий час було вичерпано.

Також важливим фактором або компонентою для успіху шахіста вважається психологічна стійкість до зовнішніх чинників. На своєму досвіді, як автор кваліфікаційної роботи і особистої змагальної діяльності можу заявити, що ця компонента є однією з ключових для успішного виступу на змаганнях будь-якого рівня, адже не рідко ви лишаєтесь один на один з опонентом і на вас дивиться весь ігровий зал і ця ситуація потребує максимальної стресостійкості. Саме ці риси можна покращити проходячи різні види субтестів Векслера, які ми описали вище, де тренується психологічна витримка дітей. Зазначимо цю залежність у схемі (рис. 3.4) нижче, щоб повністю зв'язати залежність тестів, компонентів успішності і змагальну діяльність.

Також надзвичайно важливо знаходитись у якнайкращому фізичному стані, адже як ми описували вище шахова партія, особливо в класичному стандартному форматі може тривати до п'яти годин і більше в залежності від формату. Навіть при грі у швидкі шахи з малим контролем часу, зазвичай таких партій в турнірах дуже багато і проводяться всі вони в один, максимум два дні і це можна спортивною термінологією виразитися як «марафон» просто життєво необхідно підходити до такого типу змагань у гарній фізичній підготовці, адже якщо навпаки, то результати будуть набагато гірші із-за поганого самопочуття (хвороба, стресс, тощо).

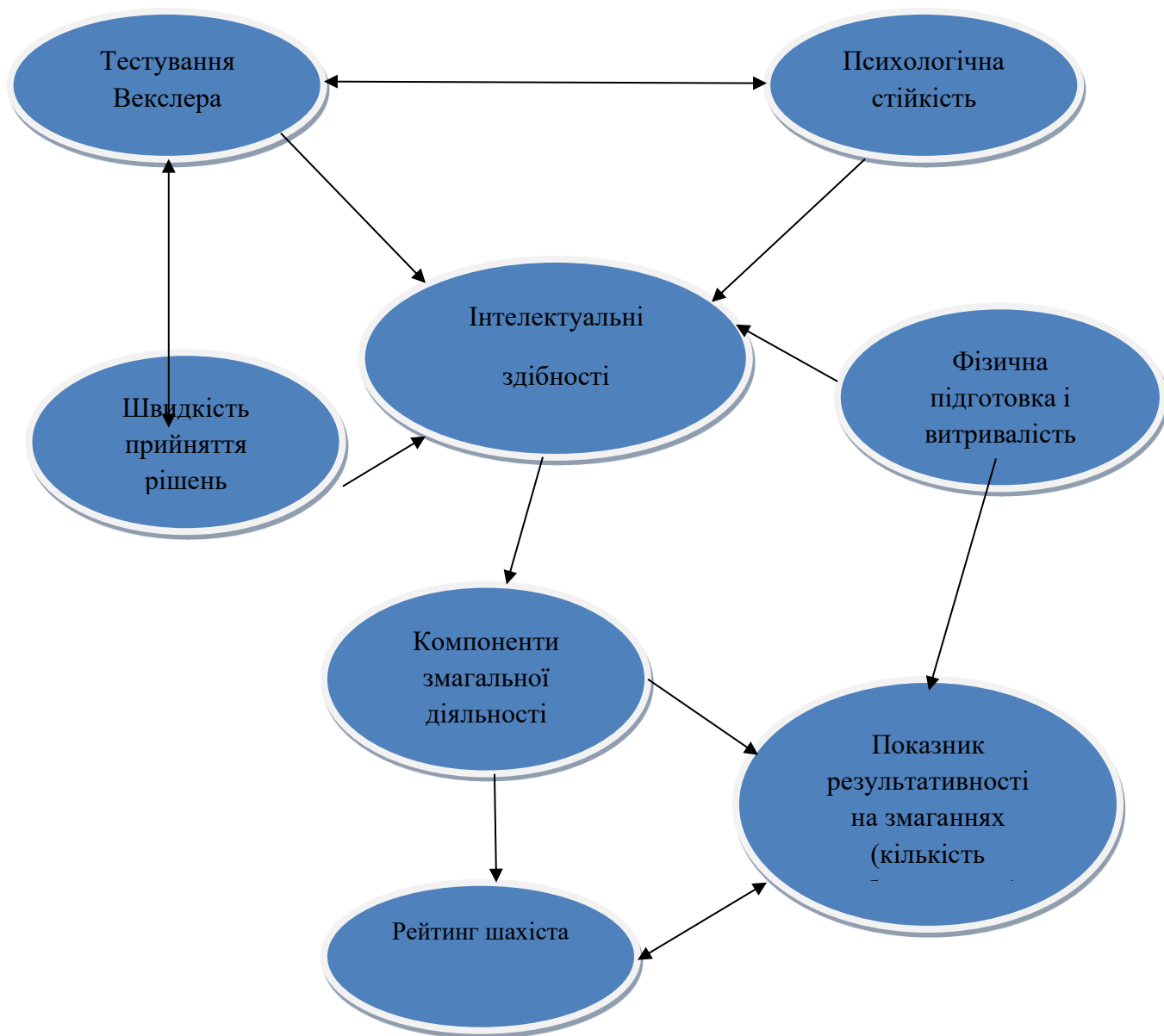

Рис.3.4. Залежність інтелектуальних здібностей, основних компонентів та показників успішної змагальної діяльності

3.3. Рекомендації щодо розвитку інтелектуальних здібностей у юних шахістів

Виходячи з тих даних і результатів, які ми отримали в процесі нашого дослідження, які були представлені вище можна дати наші рекомендації юним

шахістам, які бажають покращити свою майстерність за шаховою дошкою. Зробимо це в декілька кроків, спочатку з акцентувавши увагу на покращення загальних інтелектуальних здібностей і потім декілька порада щодо покращення конкретних ігрових моментів, які в свою чергу є наслідком першого етапу.

1) В першу чергу, хоча це буде здаватися ірраціональною порадою – належний фізичний тонус або фізичний стан, тому, що як ми вже зазначали, шахові турніри це довга дистанція, особливо якщо це стосується класичних шахів і кожен професіонал найвищого рівня може це підтвердити. Потрібно мати належну фізичну підготовку, щоб пройти весь турнірний шлях на одному рівні, адже навантаження, які переживає учасник п'ятигодинної шахової партії не кожен зможе витримати.

2) Швидкість прийняття рішень – це одна із ключових компонент успішного шахіста на найвищого рівня. Цю характеристику потрібно розвивати поступово з малечку методом від зворотного. Адже в першу чергу тренери вчать дітей нікуди не поспішати і обмислювати кожен хід, витратити той час, який це необхідно і навіть більше, якщо ситуація на дошці складна і комплексна. Опанувати і навчитися такому компоненту – найвищий рівень майстерності шахіста, так як с досвідом і кількістю зіграних партій, постійно в шахових партіях будуть виникати позиції, які вже зустрічались не одноразово і тоді мозок автоматично згадає цю ситуацію і ми відповідаємо супернику найкращим чином.

3) Тренування пам'яті – ключовий фактор успішного шахіста. Неможливо собі уявити, щоб гросмейстер найвищого рівня не пам'ятав типовий шаховий дебют або позицію, так є фактор теоретичної новизни в шахах, але він зустрічається все рідше, так як зі зростанням і впливом комп'ютерних технологій і бази даних шахових партій в сучасних реаліях дуже складно здивувати опонента теоретичною новизною отримавши суттєву перевагу в позиції на дошці. Існує багато способів тренування пам'яті починаючи від задач – головоломок, кросвордів, sudoku, читання книг, тощо і закінчуючи простими фізичними вправами.

4) Розпорядок дня – важливий чинник для успішної людини в цілому не тільки для шахіста, але так як ми знаємо, що якісний сон сприяє кращому обміну речовин, знижує ментальну і психологічну втому і покращує пам'ять в цілому – то це дуже важливі характеристики для кожного шахіста.

5) Стратегічне мислення – здатність розпланувати свої дії і вчинки на декілька кроків вперед. Також ключова характеристика успішного шахового гравця без якої важко уявити позитивні результати на змаганнях міжнародного і навіть місцевого рівня. Деякі вчені рекомендують комп'ютерні ігри в жанрі стратегій, де в загальному потрібно за рахунок кращого економічного і військового розвитку перемогти суперника, так і в шахах за рахунок кращого розвитку фігур і захоплення вигідніших позицій і кліток на дошці здобувається перемога.

6) Фактор оцінки ризиків і вміння ризикувати – ця характеристика приходить з часом, вона покращується автоматично і залежить від досвіду гравця. Неодноразово в шахових партіях виникають ситуації де постає питання перед гравцем, ризикувати і грати на перемогу чи краще задовольнитися нічиєю, оцінка позиції і ризики програти її після ключового ходу в партії – все це приходить з досвідом. Щоб прискорити це вміння – необхідно більше аналізувати партії відомих шахістів, шукати аналогії зі своїми партіями, вчитися на власних і чужих помилках.

7) Розбір і аналіз власних партій – як зазначили вище, це вміння вчитися на своїх помилках. Бажано це робити з тренером/наставником, який має більший досвід і зможе підказати, де його підопічний зробив помилку і в майбутньому намагався не допустити їх повторення.

Висновки до третього розділу

Для визначення рівня інтелектуальних здібностей шахістів нами було описано декілька методів їх визначення від теоретичного аналізу різноманітних інтернет джерел і літератури до тестів Векслера.

Детально розібрали структуру і зміст методу тестування Векслера (IQ тест) та його ключові компоненти (субтести). Застосували метод на практиці в

ДЮСШ №3 міста Хмельницького школи шахів ми виявили залежність інтелектуальних здібностей і успішної змагальної діяльності, провівши при цьому інтелектуальний захід «Брейн Ринг» і знову протестували опитаних.

На підставі даних отриманих в результаті виступів на змаганнях дітей віком від 6 – 16 років, яких ми опитали і протестували – відобразили ці дані і структурували у таблиці, де продемонстровано ріст турнірних результатів і ріст особистого рейтингу молодих шахістів (таблиці 3.8 і 3.9).

Також проаналізували компоненти успішної змагальної діяльності описавши важливість кожного із них, дали поради молодим шахістам – на що потрібно звернути увагу в першу чергу для того щоб підвищити ефективність виступів на змаганнях будь-якого рівня.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань кваліфікаційної роботи розкрито теоретичні ,методичні і практичні елементи успішної змагальної діяльності шахістів , взаємозв'язок інтелектуальних здібностей зі змагальною діяльністю шахіста.

1. Розкрита сутність і зміст змагальної діяльності шахістів – це в першу чергу чітка комплексна сфера діяльності під егідою міжнародної шахової організації ФІДЕ зі своїм набором правил і вимог для учасників змагань,які виборюють найвищі винагороди в шахах на всіх рівнях змагань від місцевого до міжнародного рівня і звання чемпіона світу. Описані основні і провідні особистісні якості шахістів найвищого рівня на прикладах абсолютних феноменів шахового спорту (Х.Р.Капабланка,М.Карлсен,Х.Накамура та інші). Визначили поняття інтелектуальних здібностей ,їх види(конвергентні та дивергентні) та вищі прояви здібностей (талант,геніальність , тощо)

2. Визначено найефективніші методи дослідження інтелектуальних здібностей :

1) Теоретичний аналіз,пошук і збір даних у веб - мережі інтернет на спеціально призначених сайтах і науково – методичної літератури

2) Анкетування

3) Метод математичної статистики

4) Тестування Векслера

Організували своє дослідження на базі дитячої юнацької спортивної школи №3 міста Хмельницького під час проходження переддипломної практики. В дослідженні прийняли участь 30 дітей п'яти вікових груп (6-8,8-10,10-12,12-14,14-16 років),які були проанкетовані та протестовані методикою Векслера (IQ тест).

3. Визначили рівень інтелектуальних здібностей застосувавши методіку тестування Векслера, яка в свою чергу складається з 12 субтестів різних рівнів складності для дітей та дорослих. За браком часу (місяць практики з 15 жовтня по 15 листопада) зробили вибірку по дітям, протестувавши за шістьма

категоріями тестів : 1) зрозумілість 2) арифметичний 3) словниковий 4) повтор цифр 5) кубики Коса 6) лабіринти.

Результати відобразили в таблицях 3.8 та 3.9, де діти продемонстрували суттєве підвищення спортивних результатів у порівнянні з аналогічним періодом минулого року і весни цього року і покращення особистого рейтингу в межах національного рейтингу шахістів міста Хмельницького,але вважаючи той факт,що було проведено лише половина тестів з методики є основа висловити припущення,що результати могли би бути іншими,адже значна половина завдань тестування методики залишилась не розглянутою.

Внаслідок чого у подальшому слід звернути увагу на методику визначення інтелектуальних здібностей методом тестування Векслера для багатьох сфер діяльності,адже вона майже повністю розкриває інтелект і інтелектуальні здібності опитуваного та дозволяє чітко дізнатися про знання,вміння і можливості опитуваної особи на початковій стадії їх розвитку ,чи є перспектива їх розвитку.

Взагалі ця тема потребує глибших досліджень , адже важко одразу знайти залежність рівня інтелектуальних здібностей і успішної змагальної діяльності шахіста. Тільки після поглибленого дослідження нам вдалося прослідкувати зв'язок між ними (рис 4.) , тому перспективна цього напрямку мені здається досить пристойною,застосувавши нові методи і підходи досліджень можна навіть ширше розкрити дану тематику. Можливо з розвитком програмного забезпечення ,комп'ютерних технологій в цьому напрямку і штучного інтелекту встановити рівень здібностей і їх залежність не буде нести в собі тяжкої проблеми , але на даний час дане питання потребує вивчення дуже багатьох індивідуальних чинників і факторів,щоб можна було з легкістю узагальнити всю інформацію і об'єднати її в одну конкретну теорію або методику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поняття про обдарованість, талант та геніальність / <https://studfile.net/> (дата посилання 18.12.2023)
2. Типи інтелектуальних здібностей / <https://pidru4niki.com/> (дата звернення 18.12.2023)
3. Brentyn 21 June 2021/ What Skills Do You Need for a Good Chess Strategy? / <https://www.superprof.co.uk/> (посилання 18.12.2023)
4. Chess records: Tournament records"/ Chessdom Archived from the original on 2011-07-08. Retrieved 2009-10-29.
5. Chess tournament bye types / archived 2007-06-28 at the Wayback Machine Retrieved September 27, 2008
6. Cohen, M. (1997) / Children's memory scale. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
7. Definiton of elimination tournament / from <https://dictionary-definition.com/> retrieved November 2,2008 (дата звернення 19.12.2023)
8. Eales, Richard (2002) [1985] / Chess, The History of a Game. Harding Simpole p.243
9. FIDE handbook Retrieved / August 31, 2008 p.30
- 10."FIDE Handbook E. Miscellaneous / 01. Laws of Chess / FIDE Laws of Chess taking effect from 1 January 2018". World Chess Federation. Retrieved 12 July 2020.
11. "FIDE History"/ FIDE / Archived from the original on January 11, 2008. Retrieved January 6, 2008
12. Gijssen, Geurt (2003-01-13). /"An Arbiter's Notebook: Unusual Events or Are There Still Normal Games?" The Chess Cafe. Retrieved 2009-11-04.
- 13.Guidelines on Treatment of Disabled Chess Players, FIDE <https://handbook.fide.com/chapter/D0412> (дата звернення 19.12.2023)
14. Hooper, David; Whyld, Kenneth (1992). /The Oxford Companion to Chess (second ed.). Oxford University Press. pp. 12–13

15. Hooper, David; Whyld, Kenneth (1992). The Oxford Companion to Chess (second ed.). Oxford University Press. p. 345
16. Hooper, David; Whyld, Kenneth (1992). / The Oxford Companion to Chess (second ed.). Oxford University Press. p. 404.
17. Hooper, David; Whyld, Kenneth (1992) / The Oxford Companion to Chess (second ed.). Oxford University Press. p. 426.
18. Howard Staunton (April 2003) / The Chess Tournament. Hardinge Simpole. ISBN 1-84382-089-7/ Howard (1852). Google books: The Chess Tournament, by Howard Staunton. Retrieved 2008-11-02.
19. <http://www.chesshistory.com/winter/winter52.html#5865> note 5869 (дата звернення 18.12.2023)
20. "International Chess Federation – FIDE"/ Archived from the original on November 14, 2016. Retrieved November 13, 2016.
21. Hutt ML (Jun 1932). / “The Kohs Block-designs test: a revision for clinical practice”. Journal of Applied Psychology. 16 (3): 298–307 Single and double elimination tournament / from <https://www.britannica.com> (дата звернення 19.12.2023)
22. Just, Tim; Burg, Daniel B. (2003) / U.S. Chess Federation's Official Rules of Chess (fifth ed.). McKay
23. Just, Tim; Burg, Daniel (2003). / U.S. Chess Federation's Official Rules of Chess. McKay. pp. 130–31
24. Kaufman, Alan S.Lichtenberger, Elizabeth (2006) / Assessing Adolescent and Adult Intelligence (3rd ed.). Hoboken (NJ)
25. Kohs, S. C. (1920). / "The Block-Design Tests". Journal of Experimental Psychology. 3 (5): 357–376..
26. Life skills from chess / <https://www.chesspower.co.nz/life-skills-from-chess.html> (дата звернення 18.12.2023)
27. Matarazzo, Joseph D. (1972). Wechsler's Measurement and Appraisal of Adult Intelligence (5th and enlarged ed.). Baltimore: Williams & Witkins

28. Michael Stephen Vargas / What skills do chess players have? Here is the truth / <https://wegochess.com/> (дата звернення 18.12.2023)
29. Queenstown 2009 / Chess Classic tournament overview/ Archived 2009-01-22 at the Wayback Machine Retrieved January 24, 2008
30. Sabine Vollstädt-Klein , Oliver Grimm , Peter Kirsch , Merim Bilalić / Learning individual differences / Journal homepage <http://www.elsevier.com/locate/lindif> / © 2010 Elsevier Inc. All rights reserved / Germany (дата посилення 18.12.2023)
31. Single and double elimination tournament / from <https://www.britannica.com> (дата звернення 19.12.2023)
32. Schiller, Eric (2003). / Official Rules of Chess (second ed.). Cardoza
33. Silva, Paulo G. R.; Huijsing, Johan H., eds. (2008) / "Introduction", High-Resolution If-To-Baseband $\Sigma\Delta$ Adc For Car Radios, Analog Circuits And Signal Processing, Dordrecht: Springer Netherlands / pp. 1–9, retrieved 3 December 2023
34. Wechsler, David (1939). / The Measurement of Adult Intelligence. Baltimore (MD): Williams & Witkins
35. Wechsler, David (1958). / The Measurement and Appraisal of Adult Intelligence (4th ed.). Baltimore (MD): Williams & Witkins. Retrieved 4 June 2013.
36. Winter, E / "Capablanca vs Alekhine, 1927

ДОДАТКИ

Додаток А

Шановний респондент!

Кафедра теорії і методики, фізичної виховання і спорту Хмельницького національного університету проводить анкетування в межах магістерського дослідження «вплив інтелектуальних здібностей на змагальну діяльність шахістів».

Будемо вдячні, якщо ви візьмете участь у нашому анкетуванні, адже від ваших відповідей частково буде залежати результативність нашого дослідження. Оцініть за 5 – ти бальною шкалою фактори, що впливають на результативність вашої змагальної діяльності в шахах та вплив інтелектуальних здібностей на них.

№ з/п	Фактори	Бали
1.	Гарна фізична підготовка і фізичний стан	
2.	Теоретична обізнаність шахового матеріалу	
3.	Допомога точних наук для подолання труднощів за дошкою (математика,геометрія)	
4.	Всебічна підтримка батьків і родичів вашої діяльності	
5.	Швидкість і точність прийняття рішень за шаховою дошкою	

Демографічні дані

1. Скільки часу займаєтесь шахами _____
2. Ваш вік _____
3. Ваша стать _____

Дякуємо за участь в опитуванні!